

I. Dve postavy republikánského Říma zaujali v knihe centrálné miesto - Cicero a Verres. Prvý ako kladný, druhý ako záporný štátnický typ, prvý ako populárny spisovateľ, rečník, politik i mysliteľ, druhý ako neobľúbený rímsky úradník, nenávidený širokou verejnosťou doma i v provinciách. Na rozbere týchto dvoch historických postáv a z textu Ciceronových obsiahlych súdnych rečí proti Verrovi, sa autor podujal osvetliť právnohistorický význam Verrin a niektoré základné otázky rímskeho štátu a práva. Jeho výklad sa neobmedzil pritom len na otázky právnické, ale snažil sa hodnotiť aj javy sociálne a ekonomické, determinujúce republikánske rímske zriadenie. Riešenie týchto otázok nebýva vždy v romanistike bežné a literatúra, zvlášť západná, sa viac menej vyhýba otázkam povahy nedogmatickej.

II. V prvej časti spisu (Cicero, Verres, Verriny) kladie Bartošek dôraz na vysvetlenie všeobecných otázok týkajúcich sa bezprostredne oboch hlavných aktérov procesu - Cicerona a Verra - ako aj na výklad o povahe a obsahu samotných Verrin. Ciceronove povahové a osobné vlastnosti hodnotí vcelku pozitívne i keď nezamlčal ani jeho negatívne črty (26-27, 29-30). Sústredil sa na Ciceronov život tesne pred procesom s Verrom, ktorý sa odohral v r. 70 pr.n.l., teda v čase, keď Cicero už bežne ako 36-ročný mal za sebou bohatú advokátsku prax a štátnické skúsenosti získané v úrade kvestora (na Sicílii) a edila. Cicero v celom svojom živote - a rád to zdôrazňoval i v procese s Verrom - žil ako čestný a mravne bezúhonný občan rímskej republiky, verný a snáď i vnútorne presvedčený republikán, ktorý pochádzajúc z neurodzenej jazdeckej rodiny, po celý život zostal naklonený triede, z ktorej pochádzal.

Autor vidí v Ciceronovi nielen advokáta obžalovávaného, na žiadosť Sicíľčanov, bývalého proprétora Verra, ale aj osobnosť politickú s vyhranenými triednymi postojmi a záujmami. Správne hodnotí z tohto hľadiska Cicerona, ktorý pôvodu nearistokratického, všemožne sa usiluje získať si náklonnosť vtedajšej špičky vládcov Ríma - nobility. Aj proces s Verrom využíva v podstate na dosiahnutie svojho cieľa - stať sa senátorom a dosiahnuť najvyššiu úradnícku funkciu v štáte - konzulstvo. Práve na pozadí Ciceronovej osoby a procesu s Verrom, autor vykreslil v prekrásnych pasážach hlavné spoločenské rozpory rímskej republiky, súperenie medzi jazdcami (finančná aristokracia), ku ktorým smeroval, rozpory medzi patricijmi a plebejcami, ktoré sa v čase Cicerona premieňajú už na rozpory medzi nobilitou (patricio-

via a časť bohatých plebejcov) a jazdcami. V tejto spojitosti autor celkom správne zvláštny význam prikladá otázke, ktorá z tried - nobilita, jazdci - získa vplyv a prevahu v súdnictve, pretože prostredníctvom súdnej rozhodovacej činnosti sa v skorumpovanom Ríme sudcovia nielen hmotne obohacovali, ale udržiavali zámerne ako stav aj svoju triednu nadradenosť.

Autor sa zameril v prvej časti aj na Verrea, o ktorom najviac správ a údajov z jeho života nachádzame práve u Cicerona. Verres pochádzal zo senátorskej rodiny a preto mal zaistenú svoju kariéru. V r. 83 pr. n.l. bol kvestorom v Galii, v r. 80 legátom v Kilikii, v r. 74 mestským prétorom. Autor vypočítava tieto Verrove úrady ako aj jeho protiprávne činy skôr než sa stal proprétorom na Sicílii (33-37). Roztopášnosť, priestupky proti mravnosti, ziskuchtivosť, krutosť, krádeže a lúpeže chrámov a svätýň, drancovanie miest v provinciách (Galia, Kilikia), zisky z dedičských sporov, atď. atď., to je hlavný výpočet Verrových zločinov do sicílskej proprétury.

V r. 73 sa stal proprétorom (miestodržiteľom, správcom) Sicílie, najbohatšej poľnohospodárskej zásobárne Ríma. Hlavným Verrovým záujmom bolo pokračovať aj na Sicílii vo svojich zločinoch a získať čo najviac bohatstva. Sústredil svoju pozornosť predovšetkým na sicílske obilie, predával úrady a hodnosti, drancoval umelecké pamiatky. Nikto si nebol istý, okrem jemu vernej družiny, majetkom ani životom. Ba dokonca ani rímskych občanov neochránila na Sicílii známa parémia: "Civis Romanus sum", opačne, prinášala im "len rýchlejšiu a krutejšiu smrť" (110). Za tri roky ožobračil Sicíliu o 40 miliónov sesterciov (ide len o predbežný odhad výšky škody, ktorú Cicero žaloval). Jediným pozitívnym činom Verrovým bolo zabránenie prístupu Spartaka na ostrov, pravda, pozitívnym z hľadiska triednych záujmov Ríma.

Bol Verres zjavom charakteristickým, alebo výnimočným? Túto otázku si položil aj Bartošek a odpovedal v tom zmysle, že Verres nebol v dejinách Ríma celkom výnimočným prípadom zvrôle a vydierania, nakoľko aj pred ním dochádzalo vo väčšej či menšej miere k zneužívaniu úradníckej právomoci magistrátmi. A správne ďalej usudzuje, že Verres bol "typ, ktorý prekročil znesiteľné medze, bol priamo ztelesnením všetkých hlavných negatívnych stránok rímskych magistrátov. Môžeme povedať, že už bol typickým javom r o z k l a d u rímskej otrokárskej spoločnosti v dobe jej prvej veľkej krízy, typom, s ktorým sa Rímska ríša nedala budovať, ale typom, s ktorým sa začala rútiť" (44). Keď po troch rokoch dravej činnosti skončil jeho úrad, Sicíľčania si spomenuli na Ciceronov prisľub pomoci, ktorý im dal ešte pri ukončení sicílskej kvestúry v r. 75 a požiadali ho, aby sa ujal žaloby vo veci proti Verrovi.

V druhej časti knihy podáva autor právnohistorický rozbor Verrin, pričom sa zameriava na základné problémy, ako zdôrazňuje sám názov recenzovanej práce, rímskeho štátu a práva. Bartošek používa aj v tejto druhej časti Verriny ako historický prameň o ktorý opiera výsledky a závery svojich tvrdení. Vychádza pritom celkom správne z jedného veľmi dôležitého a nesporného faktu: Verriny obsahujú pre otázky štátu a práva prekvapujúco mnoho materiálu a hoci nie sú právnickým prameňom, ich cena je v tom, že vierohodne informujú o premených právnych inštitútoch a ich historickom pozadí.

V súvislosti s Verrinami rieši autor najprv zvlášť významnú, z hľadiska metodologického obzvlášť dôležitú otázku, problematiku tried a triednej štruktúry (Ordo, Genus hominum, Nobilitas, Equites Romani, Plebs, Servi, Homines novi). Oprávnené zdôrazňuje, v zhode s poslednými výsledkami bádania v tejto oblasti, že rímsku sociálnu štruktúru nemožno v žiadnom prípade redukovať na púhe dve triedy - otrokov a otrokárov - ale že tried bolo v Ríme predsa viac. Tento moment badať v jeho knihe na viacerých miestach.

Vzhľadom na veľké množstvo prípadov v ktorých sa vo Verrinách vyskytujú štátoprávne pojmy, zvolil autor podľa toho aj obsah kapitol druhej časti knihy. Do čela postavil problematiku rýdzo štátoprávnu, a to rímsky štát vo vnútorných vzťahoch (Civitas, Res publica, Populus Romanus) a vonkajších (Imperialistické myslenie Ciceronovo, Provincie, Sicilia). Poukázal pri tom na imperialistický ráz rímskeho štátu v čase Cicerona, ktorý sa prejavoval hlavne v hospodárskej oblasti a znamenal bezohľadné vykorisťovanie rímskych provincií. Sicília, ktorú Rím dobyl v r. 210 pr.n.l., sa stala prvou rímskou provinciou, pričom vyjadrenie jej právneho postavenia bolo pre Rím mimoriadne dôležité jednak z hľadiska vojenského (kto mal Sicíliu, mal otvorenú cestu do Afriky), jednak z hľadiska hospodárskeho (ako som už povedal, Sicília bola úrodným poľnohospodárskym krajom).

Akýsi spojovací článok k rozboru štátnych orgánov tvorí kapitola o rímskom občianstve (Comitia, Contiones, Cives Romani, Libertas, Proscriptiones). Plnú pozornosť sústredil ale Bartošek na rímskych magistrátov, o ktorých sa Cicero vo Verrinách neustále zmiňuje. Je to celkom pochopiteľné, veď Verres sám zastával významné úradnícke miesta. Autor v obsiahlejších úvahách sleduje niektorých magistrátov s menami a popisom obdobia ich činnosti tak ako o nich podávajú Verriny svedectvo (Dictator, Consules, Praetores, Censores, Aediles, Quaestores, Tribuni plebis, Propraeiores, Legati, Cohors praetoria). Z nich všetci mali mnoho spoločného buď s Verrovou činnosťou, alebo s procesom proti nemu.

Kapitola o rímskom senáte (Senatus, Senatus consultum, Senatores)

má z hľadiska Verrin tiež celkom zvláštny význam. Každý miestodržiteľ v provincii bol povinný sa riadiť pokynmi senátu, k opatreniem presahujúcim jeho vlastnú právomoc potreboval súhlas senátu (129), podobne ako v prípadoch, ak chcel opustiť zverenú provinciu (130). Mal byť v stálom kontakte so senátom, ktorému bol povinný posielat' správy o svojej činnosti a stave provincie (139).

Celkom zvláštná povahu majú ostatné kapitoly knihy (11-17); domnievam sa, že tvoria najprepracovanejšiu časť celého spisu. V nich zvláštny význam prikladá autor pojmu *aequitas* (*Aequitas* v súdovej literatúre o vo Verrinách, *Iniquitas* vo Verrinách a *Ekvita* v Ciceronovom diele). Podľa vyjadrenia autora je rímska *aequitas* etickou kategóriou práva rímskeho a zároveň jeho tvorčím princípom (146). Vo zvláštnej kapitole sa zaoberal Ciceronovským poňatím *ius* a pojmov jemu blízkych (*fas*, *mos*, *consuetudo*), ako aj dôležitou problematikou právnej praxe.

Pozoruhodný je jeho polemický tón a vcelku správne výsledky ku ktorým dospel v kapitole o výklade práva. Ako si predstavuje interpretáciu právnej normy, ukázal autor na príklade známeho Verrovho ediktu *SI VTER VOLET RECIPERATORES DABO* (167) pri ktorom použil metódu štvorstupňového výkladu. O charaktere tohto ediktu sa rozprúdila v poslednej dobe polemika, ktorej sa zúčastnili, ako uvádza autor, A. Bongert, G. Brogginí, G. Publiese, B. Schmidlin a M. Kaser, pričom závery tejto polemiky nepovazuje za uspokojivé. Edikt *SI VTER VOLET* navonok vyzerá z hľadiska právnického ako obyčajné nariadenie magistráta v zhode s bežnými procesno-právnymi zásadami. A predsa v skutočnosti viedol k poškodeniu jednej procesnej strany: sicílskeho roľníka v pomere k vyberačovi obilia. Z toho dôvodu nabáda Bartošek skúmať Verrov edikt v štyroch vrstvách: gramatický a logický výklad; Ciceronov výklad; rozbor Ciceronovho výkladu; a napokon syntetický, systematický a historický výklad (167-173).

V ďalších dvoch kapitolách sa autor zamerá na zákony a ich úlohu v živote rímskeho štátu. K veci sa vzťahujú hlavne zákony proti vydieraniu zvané *leges repetundarum* (o ne totiž oprel Cicero svoju žalobu), o organizácii súdov a súdneho procesu (*leges iudiciariae*) a špeciálne zákony sicílske (*lex Hieronica*), alebo na Sicíliu sa vzťahujúce (*lex Rupilia*). Problematiku zákonov uzavrel kapitolou o *lex Voconia* a spätnej účinnosti právnych noriem. Na konkrétnom testamente istého zámožného P. Annia Asella kritizuje autor Verrov edikt *CUM INTELEGAM LEGEM VOCONIAM*, ktorý bol vydaný v úplnom rozpore s *Voconio*vým zákonom a zásadami o retroaktivite právnych noriem. Knihu uzatvára autor úvahami o súdnom konaní (*Praetor*, *Iudex*, *Súdna prax* a *právo*), v ktorých pôsobivo načrtáva problematiku triednosti súdneho roz-

hodovania v Ríme. Prikladá zvláštny význam osobe pretora a rozhodcu; obaja ako príslušníci vládnucej triedy mali vždy rozhodujúci podiel na výsledku súdneho sporu. A tak popri otázke: *Qualis actio?* nadobúdala zvláštny význam otázka triedneho zafarbenia: *Qualis praetor?* *Qualis iudex?*

Kniha je ukončená záverom, ktorý obsahuje stručné základné výsledky skúmaného problému. Ku knihe je pripojený ukazovateľ prameňov (z nich najmä Ciceronove *Epistulae*, *Orationes*, *Philosophica* a *Rhetorica*), obrazová príloha o niektorých sicílskych mestách, sochách, stavbách a pod., tri vydarené portréty Cicerona s komentárom (2, 17, 65) ako aj mapka Sicílie. Škoda len, že zahraničný čitateľ postráda súhrn v aspoň jednom svetovom jazyku.

III. Bartošek sa podujal na ťažkú úlohu. Komplexne spracovať Ciceronove súdne reči proti Verrovi (skrátene nazývané *Verriny*) z hľadiska právnického doteraz nikto v literatúre neurobil. Autorov spis je preto z tohto hľadiska ojedinelým dielom svetovej romanistiky a našich romanistov iste teší, že je dielom československého vedca. Kniha je však aj z iných príčin mimoriadne cenná. Je to na prvom mieste autorov prístup k zvolenej tematike, ktorý je zásadne kritický a marxistický. Autor zastáva celkom jednoznačné triedne metodologické hľadisko, pričom buduje a nadväzuje na výsledky vlastných metodologických štúdií a doterajších prác publikovaných v spojitosti s *Verrinami*. Práve recenzovaná kniha je vyvrcholením autorovej erudície na tomto poli.

S metodologickým prístupom autora logicky vystupuje, pravda, do popredia aj ďalšia typická vlastnosť knihy: autor študuje vznik a vývin právnych inštitútov zásadne v politických, sociálnych a ekonomických súvislostiach, používa *Verriny* ako historický materiál aby ukázal na triedne boje a na rozpory vo vnútri samotnej vládnucej triedy Ríma. S týmto autorovým postupom úzko súvisí konfrontácia výsledkov buržoáznej romanistiky (64, 94, 11, 146 a n., 195) a jej kritiky.

Zvláštny význam spisu treba vidieť aj v tom, že jeho výklad sa zameriava v podstate na oblasť rímskeho práva štátneho, teda oblasť, v ktorej naša romanistika už tradične nenachádza impulzy pre vedecký výskum, že autor spracováva literárny, neprávnický prameň a že na marxistickú monografiu z odboru rímskeho práva v českom či slovenskom jazyku sa čakalo presne 29 rokov!

Na záver môjho recenzného článku niekoľko drobných pripomienok. Výraz "provincia" používa autor síce v spojitosti so zámorskou Sicíliou, avšak iste nemá na mysli len zámorské územia, ktoré sa označovali týmto pojmom (96), podobne ako iste nemá na mysli základný zákon štátu v dnešnom zmysle, tj. systematicky spracovaný súhrn základných

noriem, ak používa výrazy "ústava", "provinčná ústava" (129, 136). V knihe sa v prevažnej miere, pochopiteľne, vyskytujú v poznámkach hlavne citácie z Ciceronových Verrin. Myslím si, že sa mali vysvetliť skratky odkazov na prameň, napríklad že II/III, 35 je druhé pojednávanie, tretia reč, 35. kapitola alebo §, čím by sa čitateľovi, najmä menej informovanému, uľahčila orientácia. Keď som pri poznámkach, chcem upozorniť na obsiahly kritický aparát knihy v rozsahu 1 446 poznámok (!); tento fakt hovorí sám o náročnej práci. Napokon sa domnievam, že proces proti Verrovi obžalovanom z vydierania mal trestný charakter; bolo by preto na mieste bližšie uviesť hlavné princípy rímskeho trestného procesu v období republiky. Tieto moje pripomienky ale nijako neznižujú vedeckú kvalitu knihy.

Peter Blaho